

Een geordende boekenkast

Breukelmans *Bijbelse Theologie*

Dussie Hofstra

De bijbel is een geordende boekenkast, er zit wel degelijk lijn in het veelkleurige geheel van de Schrift. Dat is Frans Breukelmans boodschap, wanneer hij zich in zijn werk Bijbelse Theologie beweegt tussen dogmatiek en exegese. Zijn werk is echter nogal fragmentarisch en de lezer raakt al snel de draad kwijt. Gelukkig is er de predikante Dussie Hofstra, die lijn brengt in Breukelmans omgevallen boekenkast.

Is de bijbel een omgevallen boekenkast of een geordende boekenkast? Deze vraag speelt op de achtergrond bij de meeste moderne theologische discussies. Sommige theologen die met voorliefde over de veelkleurigheid van de bijbel spreken, doelen daarmee namelijk niet alleen op de enorme rijkdom en variatie van de teksten, maar ook op een zekere willekeur. Zij houden het op de omgevallen boekenkast en zullen bij ieder gesprek over bijbelse theologie de wenkbrauwen fronsen en meteen vragen: 'ja, maar welke bijbelse theologie bedoel je?' Want in hun visie bevat de bijbel een veelheid aan theologieën, die elkaar ook onderling weer kunnen tegenspreken en het is maar net wat je eruit haalt.

We stoten zo op een moderne, uitgebreide variant van het oude gezegde: 'iedere ketter heeft zijn letter'. Want niet alleen heeft nu iedere ketter zijn letter (de subjectiviteit van de lezer), maar ook ieder geschrift heeft zijn eigen gezicht (de subjectiviteit van de schrijver). Kenmerkend is daarbij dat al die verschillende geschriften en theologieën als postmodern los zand over elkaar heen buitelen. Er zit geen duidelijke lijn in. Dat sluit natuurlijk naadloos aan bij ons subjectivistische levensgevoel: 'het is maar hoe je er over denkt' en 'dat moet iedereen zelf maar weten'. Oftewel in termen van Pilatus: 'wat is waarheid?' Maar hoe vriendelijk en open en tolerant deze houding ook is (zolang er tenminste niet getornd wordt aan het adagium zelf, want dan is vaak de beer los!), het is de vraag of deze houding wel in overeenstemming is met wat we in de Schriften vinden. Bevat de bijbel inderdaad een wirwar van theologieën, die als los zand aan elkaar hangen?

Exegese en dogmatiek

Frans Breukelman meende van niet. Hij heeft al zoekend en luisterend de stelling dat de bijbel toch eerder een geordende boekenkast is, stukje bij beetje onderbouwd. Stukje bij beetje, want hij schreef pijnlijk nauwgezet en publiceerde zelf weinig, wat resulteerde in een werk dat onderhand voor het grootste gedeelte postuum is uitgekomen. Dat maakt het werk enigszins fragmentarisch en daardoor kan de lezer het overzicht makkelijk kwijtraken. Want Breukelman doet van alles, maar waarom doet hij het zo en niet anders? Om die vraag te beantwoorden, geef ik een kort overzicht van de tot nu toe verschenen delen van de *Bijbelse Theologie* van Frans Breukelman.

De veelkleurigheid van de Schrift, de rijkdom en schier eindeloze variëteit in de individuele invalshoek, de eigen stijl, het individuele taalgebruik en de thematiek van de diverse bijbelse schrijvers, dat alles wordt door Breukel-

man haarfijn beschreven. Maar hij ziet tegelijk ook lijn in het geheel. De Schrift is voor hem veelkleurig, maar niet willekeurig. Breukelman probeert in zijn *Bijbelse Theologie* de hoofdlijnen aan te geven, die hij steeds weer terugvindt, die steeds weer anders zijn, maar wel hetzelfde vertolken, in verschillende situaties, maar wel passend in het grotere geheel. Als een muziekstuk, waarin op hetzelfde eenvoudige thema eindeloos gevarieerd kan worden. Zijn *Bijbelse Theologie* beweegt zich in de ruimte tussen de dogmatiek en de exegese, zich reken-schap gevend van de eigen vooronderstellingen, steeds in beweging tussen dogmatische consequenties en exegetische grondslagen.

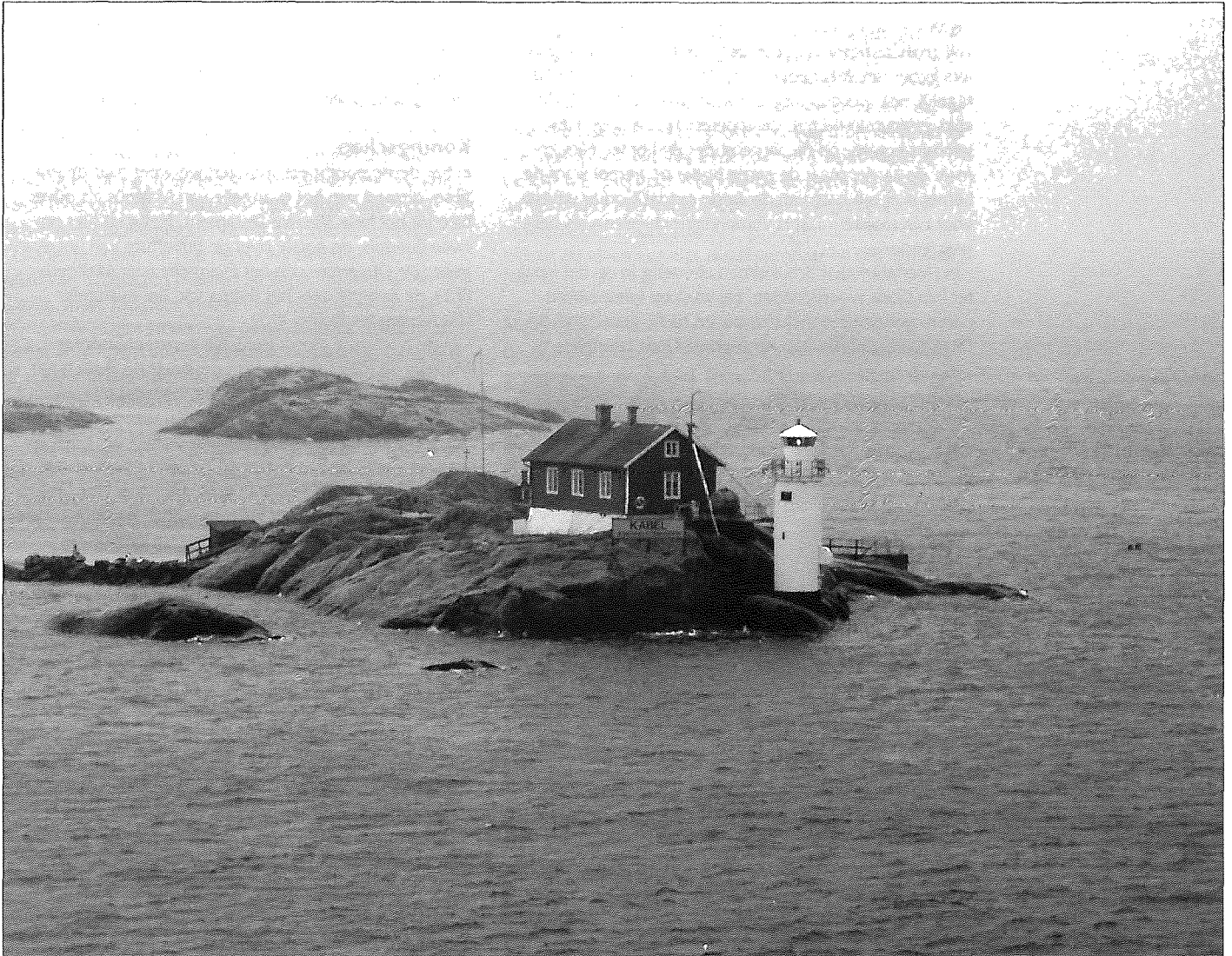
Weinig theologen hebben zich zo kritisch rekenschap gegeven van hun eigen vooronderstellingen. Breukelman beseft hoezeer dogmatiek en exegese op elkaar inwerken, ook daar waar men zich van geen enkele dogmatiek bewust is. Want juist daar werkt de heersende filosofie, het heersende levensgevoel als verstaanshorizon. Leo Lagendijk, die de onlangs uitgekomen bundel *Theologische Opstellen* van Breukelman verzorgde,¹ brengt dat treffend onder woorden wanneer hij in de inleiding op deze bundel in een voetnoot verwijst naar het werk van M.J. Borg: 'Wie het oeuvre van Borg bestudeert zal zien dat ook zijn eclectische Jezus, als antitype van de traditionele dogmatische Jezus, een dogmatische Jezus is, zij het een slechte. Het is een Jezus naar het beeld en de gelijkenis van Borg.' Bewust of onbewust, vooronderstellingen spelen altijd een rol.

Schrift-lezing

Daar Breukelmans *Bijbelse Theologie* zich heen en weer beweegt in het spanningsveld tussen exegese en dogmatiek is ook te zien in de opbouw van het werk. Het eerste deel valt meteen met de deur in huis (*Schrift-lezing* 1,1). Na een inleiding over de historische achtergrond en de inhoud van het begrip bijbelse theologie wordt het lezen van de bijbel op zich ter discussie gesteld. De vraag is welke wijze van lezen van toepassing is op de bijbelse geschriften.

Breukelman sluit aan bij de twee joodse bijbelgeleerden Martin Buber en Franz Rosenzweig in zijn opvatting dat het hier niet gaat om leesboeken maar om *vóórleesboeken*, die gesproken en gehoord willen worden. Het ritme van de ademhaling, de menselijke stem, herhalingen en motiefwoorden die gehoord kunnen worden, zijn bepalend voor deze bijzondere, bijbelse manier van lezen. Voeg daarbij een grote liefde en respect voor de overgeleverde tekst die vergelijkbaar is met het 'Mosje

¹ Frans Breukelman, *Bijbelse Theologie* IV, 2 *Theologische Opstellen*, bezorgd door dr L.W. Lagendijk, Kok, Kampen 1999.

Rabbenoe' ('Mozes onze leermeester') van Buber en Rosenzweig. Dit alles vanuit de overtuiging dat in deze teksten geen enkel woord er zomaar staat, maar dat er zorgvuldig gecomponeerde verhalen voor ons liggen. De eerste bundel sluit af met enige proeven van schriftlezen langs de bovengenoemde lijnen.

Israël

Met zijn volgende boek springt Breukelman meteen in het diepe van de exegese (*Het eerstelingschap van Israël* 1,2). Het behandelt het boek Genesis als ouverture van de Tenach waarin het gaat over de wording van Israël te midden van de volkeren. Geschiedenis wordt vanaf Genesis 5 geschreven als familiegeschiedenis van de mens, Adam. Eerst in de beweging van de vader naar de zoon, daarna over de vader in relatie tot zijn zoon (Abraham en Izaäk). Steeds weer blijkt het eerstelingschap, waar heel het boek Genesis op gericht is, geen zaak van een natuurlijke voorsprong maar van Gods uitverkiezing. De bundel eindigt bij Izaäk, die door God gezegend wordt.

Breukelman verwijst alvast naar het geplande volgende deel, waarin het vervolg over de zoon in relatie tot zijn

broeder(s) ter sprake zal komen, evenals wat er aan Genesis 5 voorafging: de schepping en de verhalen over de mens op de akker (Adam op de *adamah*). Voor ons gevoel een vreemde volgorde: waarom zou je niet bij het begin beginnen? Maar bijbels-theologisch is het wel logisch: vanuit het midden begrijp je zowel het begin als het einde beter. Zo is de uitverkorene Jozef er voor zijn broeders, hun ten goede, niet los van die anderen maar met hen in solidariteit verbonden. En zo is ook de schepping niet los van deze bijzondere geschiedenis verkrijgbaar, ze is er met het oog op deze geschiedenis van Israël te midden van de volkeren.

Woord/daden

Het tweede hoofddeel van de *Bijbelse Theologie* gaat expliciet over de hoofdlijnen van de bijbelse verkondiging (*Debharim* II, 1). De kardinale vraag op de achtergrond is: wat is nu eigenlijk bijbels? Is iets bijbels omdat een woord vijfmaal voorkomt in de Schrift of tienmaal of honderdmaal of duizendmaal? Nee, zegt Breukelman, bijbels is wat in overeenstemming is met de structuur van het geheel van de Bijbel. En die structuur schetst hij in vier kernbegrippen: namen, woord/daden, dagen, en

Foto: Anton Sinke

de aarde onder de hemel. Namen, dat zijn de wezens zelf zoals ze bestaan in concrete relaties. En daarin gaat iets gebeuren, iets heel concreets, dat zijn de daden die tegelijk ook worden uitgesproken (woord/daden). Dit alles gebeurt in de tijd, de concrete tijd: dagen. Het gebeurt ergens: op de aarde onder de hemel. Niet zomaar de aarde, maar de aarde onder de hemel want de hemel is er ten bate van de aarde omdat God er wil zijn voor zijn mensen. Dat is verbondsgeschiedenis als heilsgeschiedenis.

In *Debharim* gaat Breukelman uitvoerig in op het karakter van Gods woord/daden. Hij wijst op twee woordparen: goedertierenheid/trouw en recht/gerechtigheid. Deze twee woordparen kenmerken Gods handelen en

Foto: Anton Sinke

spreken. Aan de ene kant is Gods trouw een innerlijke kwaliteit, die naar buiten toe tot uitdrukking komt in het doen van goedertierenheid. Hierbij gaat het om Gods handelen in de tijd. Aan de andere kant is Gods gerechtigheid een innerlijke kwaliteit, die naar buiten toe tot uitdrukking komt in het doen van recht: de verdrukten recht verschaffen, bevrijding uit de benauwdheid, om werkelijk vrede te stichten. Hierbij gaat het om de zichtbare verwelkoming van Gods heil in de ruimte.

In beide gevallen gaat het om één en hetzelfde handelen van God, maar goedertierenheid en trouw spelen in de tijd, en recht en gerechtigheid spelen in de ruimtelijke werkelijkheid. In *Debharim* zien we deze en verwante kernbegrippen, die de structuur van het bijbels getuige-

nis bepalen, voorbijkomen. Wat voor alle boeken van Breukelman meer of minder opgaat is hier zeker van toepassing: *Debharim* is een prachtig werkboek voor de theologische praktijk, om zelf mee aan de slag te gaan.

Koningschap

In het derde hoofddeel springen we weer naar de exegese, ditmaal van het evangelie van Matteüs als ouverture tot het hele Nieuwe Testament. Het gaat hier om twee bundels, de eerste over de ouverture van het evangelie (*De Overture van het Evangelie naar Matteüs* III,1), de tweede over het thema van het evangelie (*De Koning als Richter* III,2).

In de ouverture wordt duidelijk gemaakt hoezeer Matteüs de toegangspoort is om vanuit de Tenach het Nieuwe Testament binnen te gaan, hoezeer hij aansluit bij de concentratie op die ene te midden van de anderen, die er is hun ten goede. Hoe Matteüs juist het boek van de verwekkingen van Adam uit Genesis voortzet met zijn boek van de verwekking van Jezus Christus. Hoe juist Matteüs de wording van Jezus beschrijft als Gods handelen aan het huis van David om de ware koning, de zoon van David, geboren te doen worden. Dit alles tegen de weerstand in van zowel Jozef met zijn goede bedoelingen als Herodes met zijn kwade bedoelingen. Sleutelwoorden van de ouverture zijn 'uitwijken', 'aanbidden' en 'de naam roepen'. Vanuit deze woorden worden ook alvast enige lijnen uitgezet naar het evangelie. Immers, steeds weer moet Jezus uitwijken voor de weerstand tegen hem, tot het einde toe is er de keuze tussen hem aanbidden of hem bespotten en tenslotte doet Matteüs niets anders in heel het evangelie dan zijn naam ontvouwen. De vraag 'wie deze eigenlijk is' duikt telkens weer op.

In de tweede bundel vinden we een uitvoerige beschrijving van de wijze waarop deze koning richter is. Matteüs is de evangelist die Jezus nadrukkelijk als koning schildert en zijn evangelie ook even nadrukkelijk als evangelie van het koningschap presenteert. Maar dit koningschap is tegelijk een lijdensverhaal. Want alleen omdat Jezus keer op keer uitwijkt, wordt hij nog niet gedood. Op het moment dat het uitwijken ophoudt, is er het heengaan naar Jeruzalem om daar overgeleverd en gekruisigd te worden. Vanuit de Tenach heeft Matteüs ervoor gekozen om Jezus' koningschap te karakteriseren als het doen van recht en gerechtigheid.

Want wat doet de koning? Hij is de richter die recht spreekt en gerechtigheid doet. Zo zal ook deze koning met zijn doop door Johannes in de Jordaan het op zich nemen om alle gerechtigheid te vervullen. Alleen wel op een heel eigen wijze: 'zó betaamt het ons alle gerechtigheid te vervullen'. Wat dat zó inhoudt, horen we in het evangelie: de weg van de volstreekte solidariteit met alle anderen, de weg van het kruis. De gelijkenis van de Koning als Richter (de gelijkenis van de onbarmhartige dienstknecht) is daarbij als een beeld voor het hele evangelie: als de Koning aan het kruis alle gerechtigheid vervuld heeft, zouden dan zijn dienaren in hun navolging deze gerechtigheid niet weerspiegelen? In de hele bundel wordt de oudtestamentische achtergrond zowel in stijl als in thematiek voortdurend belicht. De bijbelse theologie van de Tenach blijkt dan ook dé theologie van het Nieuwe Testament te zijn!

Marquardt

Tenslotte komen we bij het vierde hoofddeel en weer maken we een sprong van de exegese naar de dogmatiek en aanverwante gebieden (de zojuist verschenen *Theologische Opstellen* IV,2). Hier is er voor elk wat wils, van stevige kost tot eenvoudiger tussendoortjes. De indeling loopt van artikelen over hermeneutiek, via artikelen over orthodoxie naar een tijdspeegel, waarin bijbels-theologisch ingegaan wordt op praktische vragen.

Uitvoerig horen we hoe de vooronderstellingen de wijze van bijbellezen bepalen bij Barth, bij Thomas en bij Calvijn, in de klassieke studie over 'dogmatiek als hermeneutiek'. Deze studie was oorspronkelijk bedoeld als artikel voor Karl Barths zeventigste verjaardag. Dit artikel en andere in deze bundel signaleren een gevaar waar Breukelman altijd beducht voor is geweest: de neiging om hetzij iets aan de bijbel *vooraf* te laten gaan, hetzij er iets op te laten *volgen* om de boodschap bevattelijker te maken.

Wat je eraan *vooraf* kunt laten gaan, is je eigen filosofie of levensbeschouwing. Dat zie je vooral bij de christelijke theologie door de geschiedenis heen: Plato of Aristoteles of Marx of Heidegger of Freud worden het raamwerk voor het verstaan van de Schrift. Dat gebeurt over het algemeen wanneer de Tenach niet meer het raamwerk is van waaruit het Nieuwe Testament wordt begrepen (zie bijvoorbeeld het artikel over Bultmann). Anderzijds is er het risico van iets extra's dat *volgt* op de bijbel en wat de bril is waardoor je de Schrift leest. Bijvoorbeeld de klassieke dogmatiek, de leerregels of de traditie. Hier ziet Breukelman over het algemeen meer het gevaar voor de joodse én de katholieke theologie. Het gevaar van de traditie als bril ziet hij iets minder voor de protestantse theologie omdat hij ervan uitgaat dat je als protestant toch altijd het besef hebt dat de Schrift al die traditie weer kan doen ontploffen.

We zien Breukelmans voorbehoud tegen de traditie als bril ook bij zijn bespreking van F.W. Marquardts dogmatische prolegomena. Hij stemt wel volmondig in met Marquardts inzet om Israël een plaats te geven in de prolegomena van de dogmatiek, maar hij kan niet met hem meegaan in het halachisch lezen van het Nieuwe Testament. Breukelman beseft dat het jodendom zeer dringende vragen stelt aan de kerk, maar hij verwerpt Marquardts waardering voor de joodse traditie als criterium en norm voor het christelijk spreken.

Pars pro toto

Een kort en helder artikel behandelt 'geschiedenis als theologisch begrip'. Daarin komt onder andere het belangrijke pars pro toto karakter van de bijbelse verhalen aan de orde. Het bijzondere dat in de bijbel als geschiedenis verkondigd wordt, is tegelijk het algemene. Zo is het volk Israël tegelijk ook pars pro toto de gehele mensheid; zo is het land Kanaän tegelijk ook pars pro toto de hele aarde; en zo is Gods geschiedenis met Israël in het land ook tegelijk dé geschiedenis van God met ons allen.

Bijbels gesproken ga je altijd van het bijzondere en het concrete naar het algemene. Een beweging die precies omgekeerd is aan het algemeen filosofisch denken waar bijzondere gevallen juist vanuit algemene wetten worden afgeleid. Bijbels gezien is dé geschiedenis van God

met ons de geschiedenis van zijn unieke daden, die ook verkondigd worden. Die daden zijn nooit neutraal, maar ze zijn verbondsdaden van goedertierenheid en recht. Zijn daden zijn nergens toe te herleiden en ze zijn daarmee van een volstreekte uniciteit, hetgeen Breukelman in zijn artikel over Bultmann met de term 'unhistorische Geschichte' aanduidt. Met daarbij de opmerking dat 'unhistorisch' allerminst wil zeggen 'niet gebeurd' of 'onwerkelijk'. Maar: 'zulk een gebeuren dat voor de historicus als historicus niet waarneembaar en niet verifieerbaar is'.

Miskotte

De *Bijbelse Theologie* van Breukelman is niet één groot systematisch bouwwerk. Dit werk komt eerder in schetsen en fragmenten op ons af. Het is niet dichtgesmeerd, maar een open constructie. Jazeker, er is een grote lijn te ontdekken in de Bijbel, maar deze structuur biedt juist de handvaten om zelf eindeloos mee te experimenteren. In die zin zijn alle boeken van Breukelman werkboeken.

Ik wil dit artikel afsluiten met enige woorden van Breukelman uit een voordracht die hij gehouden heeft op een symposium ter gelegenheid van Miskottes tachtigste verjaardag. Ook dit artikel is te vinden in de bundel *Theologische Opstellen*. Bij de naam Miskotte in het begin van dit citaat kunnen we in gedachten zonder problemen de naam Breukelman toevoegen:

'Het gaat er natuurlijk niet om, dat je het met Barth eens bent op alle punten - stel je voor! Zoals evenmin aan de orde is, dat je het met alles eens bent wat Miskotte gezegd heeft. Maar er is bij Barth een beslissing gevallen, waar Miskotte voortdurend voor op de bres heeft gestaan. Een beslissing waarschijnlijk van nog groter gewicht dan de beslissing van de zestiende eeuw en zeker van even groot gewicht als de beslissingen van de vierde en vijfde eeuw; een beslissing in de twintigste eeuw waar de ecclesia mondiaal niet meer achter terug zal blijken te kunnen. Althans, zo heb ik dat leren ervaren en leren begrijpen. Miskotte is degene geweest, die mij geholpen heeft te beseffen, dat er in het oeuvre van Barth - maar let wel: altijd door ons benaderd vanuit de exegese, dat wil zeggen vanuit de Tenach en dus vanuit alles wat wij van Rosenzweig en Buber hebben geleerd - deze beslissing is gevallen. Deze beslissing is geen andere dan die van Barmen over de eenvoud, het ene heil, de ene NAAM, het ene verbond, de ene zaak waar het om gaat, de ene toekomst, de ene grote verrassing, het ene midden.'